

‘ΟΙΚΟΛΟΓΙΑ’ - ΜΙΑ ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

ΑΝΔΡΕΑΣ Λ. ΚΑΤΩΝΗΣ (ΚΑΤΟΝΑ)

The aim of this paper, motivated by the compound noun ‘ecology’, is to contribute to explaining Greek “oikos” (house) in a historical perspective. It is shown that the compound is a modern coinage, although several cognates are much older. *Oikos* (*woikos*) and the semantically related *domos* (Latin *domus*) are traced back both to classical times and beyond. *Woikos* is functionally examined on root and morphological level. An attempt is made at combining morphological and semantic features, and some suggestions are made concerning the early features of dwelling and its terminology.

Ενώ ο όρος ‘οικολογία’ είναι δημοφιλής στην εποχή μας, το ευρύτερο κοινό δίνει λίγη σημασία στην ερμηνεία της ονομασίας και ακόμη λιγότερη στις γλωσσολογικές προεκτάσεις. Τα συνθετικά της λέξης είναι ελληνικά. Η λεξιπλασία ανάγεται στον Γερμανό βιολόγο, στοχαστή και καλλιτέχνη Ernst Haeckel, ο οποίος, το 1866, πρότεινε τον όρο αυτό για να προσδιορίσει την βιολογική λειτουργία των διαφόρων οργανισμών ως προς τη συνεργασία αφενός αναμεταξύ τους και αφετέρου σε συνάρτηση με το εκάστοτε περιβάλλον, έμψυχο και άψυχο. Η πρώτη μορφή του όρου, επομένως, είναι γερμανική (πβ. Haeckel 1866 II: 286, 1866 I: 237-238). Αντίθετα, το ‘οικολόγος’ (=curator domus, δηλαδή «επιστάτης της οικοδομής») χρησιμοποιείτο σε διοικητικά συμφραζόμενα ήδη τον 12ο αιώνα στο Βυζάντιο¹.

Είναι εύκολο να καταλάβουμε ότι τα πρότυπα για τον Haeckel, ο οποίος εξαιτίας του αντικειμένου της έρευνάς του χρησιμοποιεί μεγάλο αριθμό ελληνικών και λατινικών όρων, υπήρξαν λέξεις όπως *βιολόγος*, *βιολογικός*, *βιολογέω*. Αρχαίος όρος είναι η λέξη *οικονομία*, που σήμαινε «διοίκηση του οίκου», «καλή διαχείριση των εσόδων και εξόδων», αλλά και η λέξη *διοίκηση* που καταφανώς εμπεριέχει τον τύπο *οίκος*. Πράγματι, ο Haeckel γράφει ότι η προταθείσα νέα επιστήμη ενδέχεται να μελετά την «οικονομία της φύσης».

1. Αναφορικά με κάποια ιστορικά και φιλολογικά στοιχεία, σχετικά με το ζήτημα, πβ. μελέτη του γράφοντος προς δημοσίευση στο περιοδικό *Φιλολόγος*. Για λεπτομέρειες συνεργασίας μεταξύ γλωσσολόγων και βιολόγων κατά την εποχή του Haeckel, βλ. Koerner (1983).

Τι ακριβώς όμως σημαίνει η λέξη *οἶκος*; Στα Αρχαία Ελληνικά η λέξη σήμαινε «σπίτι», «κατοικία», «δωμάτιο», «αίθουσα», «έδρα», «ναό», και κατ' επέκτασιν, «νοικοκυριό» αλλά και «οικογένεια». Στην κλασική Αθήνα αποτελούσε νομικό όρο και δήλωνε το σπίτι ως ατομική περιουσία, ενώ η κατοικία, χωρίς οποιαδήποτε παρέμβαση του νόμου, λεγόταν *οἰκία*» (LSJ 1203, λ. οἰκία, βλ. περισσότερα στο εκτενές άρθρο του M. Schmidt 1993). Για να προσεγγίσουμε τα κίνητρα του Haeckel για την λεξιπλασία, πιο κατάλληλες από όλες είναι ίσως οι λέξεις *οἰκογένεια* και *οἰκογενής*. *Οἰκογενής* είναι οποιοσδήποτε που γεννιέται εντός του *οἴκου*. Στα αρχαία κείμενα αυτός είναι ο χαρακτηρισμός για τους δούλους², ή για οτιδήποτε που πηγάζει «από μέσα». Από την άλλη πλευρά, με τον μεταγενέστερο τύπο *οἰκογένεια* δηλώνεται ο «φορέας ή ο χώρος του κάθε *οικογενούς*».

Η ελληνική λέξη δεν είναι απομονωμένη: ο τύπος και τα παράγωγά του άρχιζαν από δίγαμμα (λ.χ. *Φοῖκος* στην κυπριακή διάλεκτο [GEW II 360] και *Βοικέτα*, = «οἰκέτης», 2ος αι. μ.Χ., Σπάρτη, με <β> που φωνητικώς ήταν [w]). Το (*F*)*οἶκος* αποτελεί ετεροιωμένη βαθμίδα του IE **weik-* «σπίτι», «κατοικία» κτλ. (βλ. Μπαμπινιώτης 1998: 1252). Επίσης, γίνεται γενικά αποδεκτό ότι ο μυκηναϊκός τύπος *wo-(i-)ko-de* (KN) πρέπει να ερμηνευθεί ως *woikon-de* (=οἰκόνδε) (DELG 781, Schmidt 1993: 565, Papanastassiou 1994: 40, Bartoněk 2003: 617 [1283].[1288]). Ο Benveniste (1969: 293 κεξ.)³ έχει εξετάσει το *woikos* στα ευρύτερα πλαίσια των «τεσσάρων ταξικών κύκλων της κοινωνίας». Κίνητρα για κάτι τέτοιο δίνουν τα δεδομένα των Αρχαίων Ιρανικών. Με την τετραδικότητα εννοούνται θεσμοί πολιτικής φύσεως. Τα δεδομένα του αρχαίου Ιράν επιτρέπουν την αποκατάσταση τεσσάρων ομοκεντρικών κύκλων από την πιο μικρή ενότητα *dam-* («οικογένεια» και, αργότερα, «σπίτι») μέχρι την μεγαλύτερη κατηγορία που αντιστοιχεί στη *χώρα*. Ο συγγενής με το *woikos* τύπος είναι το *nīs* που ανήκει στον δεύτερο κύκλο και σημαίνει «πατριά» (clan). Τον τρίτο κύκλο απαρτίζουν τα *zantu* («γένος») και τον τέταρτο το *dahyu* («χώρα», <*dasyu*). Αν και στα Σανσκριτικά υπάρχουν ακριβείς λεξικές αντιστοιχίες με τα ιρανικά δεδομένα, οι σχέσεις των λέξεων μεταξύ τους δεν είναι πια οι ίδιες. Προκύπτει ότι η ιρανική κοινωνία υπήρξε πιο συντηρητική.

Στο *woikos* αντιστοιχούν στις κλασικές γλώσσες το ελληνικό (*F*)*οἶκος* και το λατινικό *vīcus*. Η ετυμολογική σχέση είναι εμφανής, η υποτιθέμενη αρχική κοινωνική διάρθρωση όμως δεν υφίσταται ούτε και σ' αυτήν την περίπτωση, οι δε όροι του τρίτου κύκλου αντικαθίστανται με νέους: *φυλή* και *tribus*. Μία από τις αποδείξεις του γεγονότος ότι το ιρανικό σύστημα πρέπει να θεωρηθεί αντί-

2. Ελέγξαμε τα ησυχιανά χωριά στα οποία παραπέμπει ο Benveniste (1969, 1: 358): έτσι λ.χ. το *οἰκογενής* σημαίνει στον Ησύχιο «δούλος».
3. Σε αυτό το τμήμα θα ακολουθήσουμε τις απλές δηλώσεις όπως *weik-*, *woik-* κτλ. του Benveniste, ενώ πιο κάτω θα επανέλθουμε στις σύγχρονες αποδόσεις των DELG, EIEC κτλ.

στοιχο του αρχικού ινδοευρωπαϊκού είναι ότι στα Ιρανικά αναπτύχθηκε ορολογία με δεύτερο συνθετικό το *-raiti*⁴. Ελλιπώς αυτές οι συνθέσεις επιζούν στις διάφορες γλώσσες, πολλές φορές μέχρι και τη σημερινή εποχή (πβ. *δεσπότης*, λιθ. *višpats* «Κύριος», Benveniste 1969: 295). Στη συνέχεια, ο Benveniste εξετάζει συστηματικά τις τέσσερις κατηγορίες τόσο από μορφολογικής όσο και από σημασιολογικής πλευράς. Αναφορικά με το πρώτο επίπεδο (**dom-* και συναφή) καταλήγει στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για ομοφωνία των ριζών και παραπέμπει επίσης σε παλιότερη μελέτη του (αυτ. σ. 307). Η θέση του αυτή πάντως δεν πείθει ιδιαίτερα. Ο Mallory (1997a: 531) άσκησε κριτική εναντίον του «συστήματος των τεσσάρων επιπέδων» του Benveniste, αλλά δεν προτείνει κάτι διαφορετικό. Αναγνωρίζει για το **uik-* τη σημασία της ευρείας οικογένειας (*clan*), και, ανάλογα, για τον επικεφαλής τέτοιας οργάνωσης αποκαθιστά το **uikrots*. Στην Βεδική υπάρχει η φράση *śisur dan*, που, σύμφωνα με την ερμηνεία που δίδεται στα *domus*, *δομός* και τα συναφή εννοεί τον «υιό της οικογένειας» (μονάδας της κοινωνίας), ενώ στην Αβεστική απαντά το *viš puθra-*, που ερμηνεύεται ως στοιχείο του δεύτερου επιπέδου σημαίνοντας «υιό του οίκου» (δηλαδή της «ευρείας οικογένειας», της *πατριάς*). Οι αντίστοιχοι όροι **weik-*, **woiko-* απαντούν, γράφει ο Benveniste, με εξαίρεση την Κελτική, σε ολόκληρη την Ινδοευρωπαϊκή, με ινδοϊρανικούς (*νίς*), λατινικούς (*νίς*), σλαβικούς (*νίσι*), τευτονικούς (*weihs*) κλπ. τύπους. Το ινδοευρωπαϊκό γεγονός που αφορά άμεσα το ελληνικό *woikos* είναι ότι για οικονομικούς λόγους οι νέοι, σε κάποια στιγμή της κοινωνικής εξέλιξης, αρχίζουν να αποχωρίζονται την ευρεία οικογένεια και η αρχική κοινωνική διάρθρωση σε πατριές διασπάται⁵. Κάτι τέτοιο αναγκαστικά συνεπάγεται σημασιολογικές αλλαγές. Ειδικά, οι Αχαιοί πολεμιστές, υστερότερα, συγκεντρώνονταν στις πόλεις⁶, σε αντιδιαστολή προς τα *χωριά* που δηλώνονταν με τη λέξη *κώμη*, μια ορολογία που δεν έχει πια σχέση με συγγενικά συστήματα. Κατά την διάρκεια των μεγάλων κοινωνικών αναδιατάξεων που ακολούθησαν τη διάσπαση των ΙΕ πατριών, το *oikos*, όπως άλλωστε και το *domus*, κατέληξε να δηλώνει την «κατοικία», και η αρχική σημασία επιζεί μόνο σε κάποιες πάγιες εκφράσεις όπως λ.χ. στο επίθετο *τριχάικες*, δηλαδή *trikhaí-wikes* (Benveniste αυτ. σσ. 259, 310). Οι όροι του πρώτου και του δεύτερου επιπέδου έχουν λοιπόν την κοινή τάση της σημασιολογικής μετατόπισης από τον κοινωνικό προς τον υλικό χώρο (αυτ. σ. 314).

Ο Lehmann, ο οποίος αφιερώνει δύο κεφάλαια στους κοινωνικούς θεσμούς, καταλήγει, αναφορικά με το **dem-*, σε διαμετρικά αντίθετο αποτέλεσμα από

4. Το *-raiti* ανάγεται στο **rot-* «κύριος». Στην ίδια ρίζα ανάγεται επίσης το ελληνικό *πόσις*. Πβ. Polomé & Mallory (1997: 348) και Huld & Adams (1997: 371).

5. Το φαινόμενο θυμίζει το *ver sacrum* των αρχαίων Ιταλών. Σε ελληνικές πηγές απαντούν σχετικά οι όροι τὸ *ιερόν ἔαρ* και ἡ *ιερά νεότης* (πβ. W. Eisenhut, RE VIII A.1, 1955: 911-923).

6. Ετυμολογικές προτάσεις από τον Knobloch (1980: 196-197).

τον Benveniste (1993: 251-252), χωρίς να αναφέρει την διάσταση των απόψεων, ενώ δεν προσθέτει τίποτε καινούργιο στο πρόβλημα των *weik-/woik-. Παρατηρεί μόνο ότι η λέξη και τα παράγωγα ίσως σήμαιναν «χωριό», βάσει δε του ελληνικού *οἶκος*, γράφει, ότι μία τέτοια κοινότητα πιθανώς δεν πρέπει να ήταν πιο μεγάλη από την πατριά (αυτ. και σ. 277). Αμφισβητεί ακόμη την ανωτέρω ερμηνεία του *τιχά-ikes* (σ. 252), χωρίς να αναφέρει τον Benveniste. Επίσης, ο Nussbaum παραδέχεται για τα *dom-/dem- την ερμηνεία “house”, ενώ τα **ἡοϊκ*/**ἡϊκ*- αποτελούν γι’ αυτόν ‘settlement’ (2004, 4ο Μάθημα, 2.9.04), γενικά αφιερώνει λιγότερη προσοχή στα τελευταία.

Εμφανώς, οι ερευνητές δυσκολεύονται να δώσουν σαφή ερμηνεία στα διάφορα κοινωνικά αξιώματα. Είναι εύλογο να υποθέσουμε ότι η δυσκολία πηγάζει από το γεγονός ότι πίσω από τους όρους θα κρύβονταν ισχυρές δυναμικές, ταξικές αντιθέσεις, αντίπαλα συμφέροντα, αδιάκοπα μεταβαλλόμενα κοινωνικά σχήματα. Η αποκατάσταση των ΙΕ κοινωνικών δομών ξεπερνά τους στόχους της παρούσας μελέτης. Ένα από τα μόνιμα ιδεολογικά χαρακτηριστικά της ΙΕ κοινωνίας φαίνεται να αποτελεί η πολεμική-αριστοκρατική σκέψη, εξόχως παρούσα και στην Ιλιάδα, που επέβαλλε τη συνεχή εδαφική επέκταση και τον εξινδοευρωπαϊσμό εντυπωσιακά μεγάλων γεωγραφικών εκτάσεων⁷. Για την ερμηνεία του *woikos* ίσως αξίζει να προστεθεί ότι οι Orrioux & Schmitt Pantel, χαρακτηρίζοντας την αρχαϊκή ελληνική κοινωνία γενικότερα, τους *αρίστους* και τον κόσμο των ομηρικών επών, υπογραμμίζουν τον πολύ σημαντικό ρόλο του *οίκου*, ως *σημείου αναφοράς* αλλά και ως *διοικητικού* και *οικονομικού* κέντρου. Περιγράφουν τους ήρωες του τύπου του Αχιλλέως και του Έκτορος και επισημαίνουν ότι η θέση παρόμοιων ηρώων ήταν πολύ ανώτερη από αυτήν των εξεχόντων πολεμιστών: επρόκειτο για *αποστολή*, *κλήση*, *λειτουργία* αλλά και τρόπο ζωής, με διάφορα κοινωνικά καθήκοντα απέναντι στον *οίκο* τους και όχι μόνο (1995: 51-52). Η ανάλυση αφορά στην αρχαϊκή ελληνική κοινωνία, εντούτοις η χρονική στιγμή δεν απέχει πολύ από τα ινδοευρωπαϊκά προηγούμενα (πβ. Miller 1997: 631).

Δεδομένου ότι η μετάπτωση χαρακτηρίζεται ως *λειτουργική* εναλλαγή φωνηέντων (Schwyzer 1939: 353 [6.], Μπαμπινιώτης 1985: 92 [149], Nussbaum 2004, 1ο Μάθημα, 30.8.04), θα ήταν ελκυστικό να γίνει παράλληλη μορφολογική και σημασιολογική ανάλυση των συγγενών τύπων που απαρτίζουν την ομάδα των **ἡϊκ* - **ἡεικ* - **ἡοϊκ* - και των παραγώγων τους. Είναι παλαιά η

7. Για τις κοσμογονικές ιδέες και αντιλήψεις των Ινδοευρωπαίων πβ. Polomé (1997) με παρατηρήσεις και συμπεράσματα (βλ. λ.χ. σ. 138). Βλ. και αυτά που γράφει, πολύ σωστά, ο Cavazza για την ‘ανακύκλωση’ της ορολογίας. Λόγω ελλείψεως άμεσων τεκμηρίων, πιθανώς ποτέ δεν θα είμαστε σε θέση να επανασυνθέσουμε τις ιεραρχικές σχέσεις με ακρίβεια (2001: 314 [7.4]). Ο Cavazza αναλύει με συντομία επίσης τα *woikos* και συναφή (σ. 292) όπως και την ‘ελιτιστική’ ιδεολογία των Ινδοευρωπαίων (σ. 240), ενώ τα όσα γράφει για την ευρεία οικογένεια (*grande famiglia*, *famiglia allargata*) γίνονται με θεωρητικές βάσεις ίσως ξεπερασμένες πια (σσ. 232, 242, 291).

παρατήρηση ότι στη σχέση των εναλλαγών $e \sim o$ το e πρέπει να θεωρηθεί πρωταρχικό, άρα και βασικότερο (π.χ. Hirt 1912: 97-98 [91]). Ο Frisk (GEW II 361, λ. οἶκος) αναφέρει ως παράγωγα του * $\mu\acute{i}k-$, το ‘όνομα δράσεως’ (nomen actionis) * $\mu\acute{o}i\acute{k}os$ («εισχώρηση, είσοδος, έδρα») και το ‘οξύτονο δραστικό όνομα’ (oxytones Nom. agentis) $\mu\acute{o}i\acute{k}os$ («ένοικος», «υπηρέτης»), χωρίς να προβεί σε περαιτέρω σχόλια. Ο Benveniste, σε “δοκιμαστική θεωρία της ρίζας” (1984: 147-173), όσο εκτενώς ανέλυσε το λατινικό *domus* τόσο φειδωλά γράφει για το οἶκος. Η παρατήρηση που άπτεται του $\mu\acute{o}i\acute{k}os$ είναι ότι στα ζεύγη του τύπου $\acute{o}mos \sim \acute{t}omos$ ο πρώτος θεωρείται μεταγενέστερος (σ. 172)⁸. Ο γράφων θεωρεί πιθανή τη στενή σχέση των μεταπτωτικών παραγώγων με τον σημασιολογικό παράγοντα. Ωστόσο, στις βιβλιογραφικές πηγές που ελήφθησαν υπ’ όψιν δεν γίνεται προσπάθεια για συστηματική ανασκόπηση. Προκύπτει ότι αυτό το ζήτημα μάλλον δεν έχει ακόμη λυθεί (πβ. GEW II 303, λ. νέμω, Sihler 1995: 328 [319], Schwyzer 1939: 420). Θέση θετική με επιφυλάξεις φαίνεται να παίρνει ο Μπαμπινιώτης όταν γράφει για “κύριες θέσεις μεταπτωτικών βαθμίδων” (1985: 117-118 [180-183]). Καθαρά λειτουργική προσέγγιση υπάρχει στον Meier-Brügger (2003: 288, W 205.1), ο οποίος γράφει για *nomina agentis*. Ίσως θα είναι πιο πρόσφορο η παρούσα ανάλυση να μη θεωρηθεί ότι δίνει μια σφαιρική και οριστική ανάλυση. Ωστόσο, με βάση πρόσφατες εργασίες, επιτρέπεται μέχρι ενός βαθμού η αποκατάσταση της σχέσης της δομής των ριζών και του σημασιολογικού παράγοντος. Μία επιλογή ριζικών τύπων αναφορικά με το *woikos* είναι η εξής (παρέχονται επίσης βιβλιογραφικές παραπομπές):

- $\mu\acute{i}-$ (Knobloch 1980: 188.189)
- $\mu\acute{i}k-$ (IEW 1131, KEWA Lief. 20, 1968: 206.224.225, DELG 782, Huld & Mallory 1997: 192.193, Della Volpe, Adams & Mallory 1997: 283.284, Mallory 1997: 531, Polomé & Mallory 1997: 348)
- $\mu\acute{i}k\acute{s}$ (Della Volpe & Adams 1997: 622)
- $\mu\acute{e}i-$ (Knobloch 1980: 189.191)
- $\mu\acute{e}i(h_x)$ (Adams & Barber 1997: 571, Adams 1997: 644)
- $\mu\acute{e}i\acute{k}-$ (IEW 1131, DELG 318, Szemerényi 1971: 666. 667, Knobloch 1980: 190⁹, Della Volpe, Adams & Mallory 1997: 283, Della Volpe & Adams 1997: 622)

8. Όμως, αυτή η διαπίστωση ίσως πρέπει να θεωρηθεί αναπόδεικτη. Η παρατήρησή του (αυτ.) με την οποία αρνείται κάθε λειτουργικό ρόλο της μορφολογίας έρχεται σε σύγκρουση τόσο με τις θέσεις του Schwyzer όσο και με του Chantraine αλλά και νεότερων. Ο Nussbaum, αφού πρώτα προειδοποίησε ότι χρειάζεται “a lot of future work”, παρατηρεί αναφορικά με τα $\acute{o}mos \sim \acute{t}omos$ ότι το πρώτο αποτελεί ‘verbal noun’ ενώ το δεύτερο ‘participial agentive’ (2004, 10ο Μάθημα, 10.10.04).

9. Κατά τον Knobloch (αυτ., σημ. 65 και σ. 191), η επαύξηση της ρίζας $\mu\acute{e}i-$ με προσθήκη υπερωικού παραλληλίζεται με την περίπτωση του **leuk-* (ελλ. λευκός), που ανάγεται σε **leu-*.

μείkes- (KEWA Lief. 20, 1968: 224, Della Volpe & Adams 1997: 622)

μείko- (Knobloch 1980: 190)

μείk-s- (Della Volpe & Adams 1997: 622)

μείk- (Della Volpe, Adams & Mallory 1997: 283)

μείko- (IEW 1131, KEWA Lief. 20, 1968: 224, Knobloch 1980: 190, Huld & Mallory 1997: 193)

Κυρίως με βάση τη μελέτη του Knobloch και των συμβολών στην *EIEC* οι γνώσεις μας αναφορικά με το *woikos* και τα συναφή συνοψίζονται στα εξής: το *μείκος*, τύπος παροξύτονος με την αρχική έννοια της δράσεως, περιγράφει την φυσική κατασκευή και, – ύστερα από εύλογη σημασιολογική εξέλιξη – τα συγκροτήματα μονάδων των κατοικιών. Ως *nomen actionis* πρέπει να ληφθεί υπ' όψιν το ελληνικό *οίκος* (= «τόπος κατοικίας της οικογένειας») και το λατινικό *vicus* (= «συνοικία, χωριό» κλπ.) ενώ το *μείk-* αναφερόταν κυρίως στην κοινωνική ομάδα ή πιο συγκεκριμένα στην πατριά (Huld & Mallory 1997: 192, Della Volpe et al. 1997: 283-284, Mallory 1997a: 531, Polomé & Mallory 1997: 348)¹⁰. Ως ουσιαστικό με την έννοια «πατριά», αποκαθίσταται ο τύπος *μείks* (Della Volpe & Adams 1997: 622). Με αυτόν τον τρόπο, η «οικογένεια», ο «πυρήνας των συγγενικών σχέσεων» ή *nuclear family* θα δηλωνόταν με τον τύπο **domh_a*¹¹, μια λέξη που στα λατινικά απαντά ως *domus* και στα ελληνικά ως *δόμος* (Huld & Mallory 1997: 192, 193). Στο αναπτυχθέν σύστημα, το ελληνικό (*w*)*oikos* καταλαμβάνει ενδιάμεση θέση: αρχικά σήμαινε «(μεγάλο) σπίτι» που συμπεριλάμβανε όλους τους απογόνους ενός οικοδεσπότη (*pater familias*), στη συνέχεια αντικατέστησε το *δόμος*, και τέλος ίσχυε ως «σπίτι, κτήριο» σε διάφορες συνθέσεις και παράγωγα, όπως λ.χ. *oiko-dómos* (Knobloch 1980: 191).

Επικεφαλής της ΙΕ πατριάς θα ευρίσκετο ο *μείkrots* (head of the clan, Mallory 1997a: 531), είδος 'οικοδεσπότη', που απαντά στο ινδικό *νίσράτιη* και στο λιθουανικό *νιέšpats*. Το αξίωμα του *μείkrots* τεκμηριώνεται με βεβαιότητα τουλάχιστον για το κέντρο και την ανατολική πλευρά του ΙΕ συνεχούς (Polomé & Mallory 1997: 348). Αυτό του *νίσράτιη* μάλιστα έχει μεγαλύτερο χρονικό βάθος από τον επίσης ινδικό τίτλο *δάμπρατιη*, τον οποίο ο Mallory (1997a: 531) ανάγει σε **dems-rot-*, που συνεχίζει στο παράλληλο με το *δάμπρατιη* ελληνικό *δεσπότης*. Λόγω του γεγονότος ότι η αίσθηση της σύνθεσης είχε χαθεί στην Ελληνική, πλάσθηκε ο μορφολογικά 'ενισχυμένος' τύπος *οικοδεσπότης* (πβ. Knobloch 1980: 189-190). Οι εξουσίες που διέθεταν ο **μείkrots* και ο *νίσράτιη* πρέπει να ήταν αυξημένες, και οπωσδήποτε ανώτερες από αυτές των **dems-rot-* και *δάμπρατιη* / *(οικο)δεσπότης*. Ο Knobloch (1980: 189) προτείνει για την ερμηνεία

10. Για τη σημασιολογική εξέλιξη του *vicus* το LEW (II 783) προτείνει τα εξής: «ευρεία οικογένεια» > «συγκρότημα κατοικιών» > «συνοικία» > «οδός».

11. Με *h_a* δηλώνεται το λαρυγγικό όταν μπορεί να είναι είτε *h₂* είτε *h₄* (πβ. *EIEC*, σ. XX). Η παλαιότερη δήλωση ήταν **dem-*, *demθ-*, *dē-* κτλ. (IEW I 198) ενώ ο Nussbaum (2004) αναφέρει **dmh₂-* (4ο Μάθημα, 2.9.04).

αυτών των αξιωμάτων κάτι σαν το *dominus vitae necisque* («κύριος ζωής και θανάτου») που επέζησε στην αρχαία Ιταλία. Για την ακρίβεια, προσθέτουμε ότι υπήρξε ο *pater familias* ή *paterfamilias*, ο οποίος (ως *dominus*) διέθετε το δικαίωμα ‘ζωής και θανάτου’ (*ius* ή *potestas vitae et necis*) στην αρχαία Ρώμη. Ο Bonfante ονομάζει ‘τρομερές’ αυτές τις εξουσίες, κατά των οποίων στην πιο αρχαία εποχή δεν υπήρχε *καμμία έφεση* (1963: 100). Οι εξουσίες ειμάζεται ότι προέρχονταν από μια εποχή που δεν υφίστατο ακόμη κοινωνική οργάνωση εξουσιών υπέρτερη των πατριών. Εντυπωσιακό είναι το γεγονός ότι και στην ιουστινιάνεια νομοθεσία ακόμη ο υιός δεν μπορούσε να ασκήσει δίωξη σε περίπτωση αδικιών εναντίον του *paterfamilias* παρά μόνο εναντίον του *πατέρα* του (Bonfante 1963: 115)!

Η παλαιότερη ετυμολογική ερμηνεία του **pot-/poti-* υπήρξε η σημασιολογικά πιθανή απόδοση «ο ίδιος» με αναγωγή σ’ ένα **pet-*. Οι Schrader & Nehring (I 216-217) υποστηρίζουν αυτή την άποψη, ενώ το GEW (II 584) θεωρεί ότι βάσει των αναλύσεων του Szemerényi η αναγωγή πρέπει να απορριφθεί. Δεν είναι τόσο κατηγορηματικό το DELG (931), που φαίνεται να τείνει υπέρ της ανάλογης ερμηνείας του Benveniste (γαλλ. “ipséité”). Σημασιολογικά ενισχύει την εκδοχή το ρωσικό *samodurstvo* = «μανιακή καταπίεση, τυραννία, Selbstherrlichkeitsraserei» του οικοδεσπότη απέναντι στα γυναικόπαιδα, που επέζησε «μέχρι και το κατώφλι της σύγχρονης εποχής» (Schrader & Nehring I 287, πβ. *samo-* = “ο ίδιος”). Μήπως γεφυρώνουμε τη διάσταση των απόψεων αν υποθέσουμε την λειτουργία ενός *double entendre*¹², πιθανού παράγοντος στο γίγνεσθαι της μυθολογίας αλλά και στην λογοτεχνία;

Αν στο παροξύτονο μοίκος προσθέσουμε και το οξύτονο μοϊκός θα έχουμε ένα σύστημα όπου ο δεύτερος όρος δήλωνε τον «ένοικο». Στην Ελληνική, όπως είδαμε ανωτέρω, πρόκειται για τον ‘οικογενή’ (δούλο), ενώ στον ινδο-ιρανικό κύκλο συναντούμε *vesá* (Ινδία) και *vaēsa* (Ιράν) αντιστοιχώς.

Ενταγμένες οι ρίζες σε μεταπτωτικό σύστημα:

Συνεσταλμένη Βαθμίδα (Reduktionsstufe):	μ̣i-, μ̣iḱ-
Απαθής Βαθμίδα (Grundstufe, e-Stufe):	μ̣ei(h _x)
Ετεροιωμένη Βαθμίδα (abgetönte Grundstufe, o-Stufe):	μ̣oiḱ-
Όλα αυτά θυμίζουν την περίπτωση του ρήματος <i>λείπω</i> :	
<i>leipō-</i>	*μ̣ei(h _x)-
<i>e-lip-on</i>	μ̣iḱ-
<i>le-loip-a</i>	μ̣oiḱ-

Η μελέτη του Knobloch είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα και συγχρόνως αρκετά πειστική. Ανασκευάζει, χωρίς να προβεί σε πολεμική, την παλαιότερη θέση του Benveniste περί ομόρων ριζών. Η πρότασή του είναι οι ‘εργολογικές ετυμολογίες’ (*ergologische Etymologien*). Ανευρίσκει μεταξύ διαφόρων ριζών τους σημασιολογικούς δεσμούς ή τις ‘σημασιολογικές αλυσίδες’ (σ. 178), που,

12. Για την έννοια πβ. V. Raskin, *IEL* 2: 180 (λ. Humor and Language).

ενώ μοιάζουν, λόγω των σημασιολογικών δυσκολιών είχε κριθεί ότι δεν έχουν σχέση μεταξύ τους. Αφού αναφέρει μερικές περιπτώσεις και προτείνει αρκετές νέες ερμηνείες συμπληρώνοντας τα σημασιολογικά κενά (σσ. 173-188), περνά στο ζήτημα της ινδοευρωπαϊκής οικίας-πλέγματος (Flechtwerkhaus ή οικίας πλεκτής τεχνοτροπίας). Η τεχνοτροπία επιζεί μέχρι και σήμερα στα γερμανικά Fachwerk (τις 'ξύλώσεις', δηλαδή τους ξύλινους σκελετούς οικοδομής). Ως προς τα προϊστορικά δεδομένα, αναφέρει ως χαρακτηριστικό παράδειγμα την νεολιθική ευρεία οικία (Großhaus) ενός 'ταινωτού' οικισμού (bandkeramische Siedlung) κοντά στην Κολωνία (Köln-Lindenthal) και διευκρινίζει ότι εδώ όλες οι κατασκευές υπήρξαν πλεκτές και ότι η σχετική δουλειά αποτελούσε καθήκον των γυναικών. Θεωρείται ότι η τεχνοτροπία παρείχε πολύ καλή προστασία κατά των ανέμων και άλλων καιρικών φαινομένων (σ. 183). Για απεικόνιση παραπέμπει στον Buttler (1938), ο οποίος δεν δίνει μόνο δοκιμαστική αναπαράσταση του οικισμού (σ. 9), αλλά και λεπτομερή αρχαιολογικό χάρτη (Πιν. 24), διευκρινίζει δε τα χαρακτηριστικά της 'ταινωτής κεραμεικής' στις σσ. 23-37. Προσθέτω ότι ο Mallory (1997b) επίσης αναφέρει ως τον πιο χαρακτηριστικό οικισμό αυτόν στην Köln-Lindenthal, ενώ ως παράδειγμα της 'ευρείας οικίας' (long-house) παραθέτει σχεδιογράφημα αυτής από το Bylany Τσεχίας (σ. 355). Ο Knobloch αποδεικνύει το γεγονός ότι οι κυριότερες δουλειές γύρω από την οικία-πλέγμα ανήκαν στις γυναίκες, με παραδείγματα από την λαογραφική παράδοση, και αναφέρεται συγκεκριμένα στους Σαρακατσάνους. Σημαντική είναι η διαπίστωση ότι αυτός ο λαός διατήρησε τον τρόπο ζωής του από την αρχαιότητα έως και τις αρχές του 20ου αι. (σσ. 183-184).

Είναι παλαιά η ιδέα ότι η ρίζα *wi- πρέπει να σήμαινε αρχικώς το «πλέκω»: ο πρώτος που έκανε τέτοια πρόταση ήταν ο G. Wachter (το 1737), και μετά, ανεξάρτητα από αυτόν, επανειλημμένως υποστήριξε τέτοια ερμηνεία και ο R. Meringer (Knobloch 1980: 188-189). Ως προς τα ετυμολογικά λεξικά, το DELG έχει επιφυλάξεις και αφήνει το ζήτημα ανοικτό. Το GEW (II 365, λ. οἶκος), μολονότι είναι επιφυλακτικό, προτείνει *wei- με τη σημασία «γυρίζω», «στρέφω», «λυγίζω». Το LEW (II 783) αποδέχεται την πρόταση με ερωτηματικό. Οι Adams & Mallory (1997, λ. Wine, σ. 644), σχετικά με το οἶνος αναφέρουν τη ρίζα *wei(h_x). Ως μόνη πρόταση που μπορεί να ερμηνευθεί ως προσπάθεια σύνδεσης με την ίδια ρίζα σημειώνουν τα *twist* και *wind* που ανάγουν στην ρίζα *weis- (λ. *Wind*, πβ. Adams 1997: 644). Υποθέτουν μορφολογική σχέση μεταξύ *weis- και *wei(h_x) που ερμηνεύουν ως «διπλώνω, πτύσσω, πλέκω (plait, wattle)». Ο Knobloch, ακολουθώντας τον Meringer, αναφορικά με την δεύτερη δυνατή σημασιολογική κατεύθυνση, διευκρινίζει: "so kommt *Wand* [=τοίχος] von *winden* und bedeutet die *gewundene Wand*". Ως προς το *woikó-, καταλήγει στο ίδιο συμπέρασμα με τον Benveniste και ορίζει τη σημασία ως 'Familienverband' (σ. 190). Αποδέχεται την παλαιά πρόταση του F. A. Wood, ο οποίος ερμηνεύει τη ρίζα ως *wei+k-, και αναφέρει συναφείς αρχαίους ινδικούς όρους, για τους οποίους επίσης υποθέτει την τεχνοτροπία του

πλέγματος. Ως προς την ρίζα **dem-* (“χτίζω”) απομονώνει το **dē-* («δένω») και θεωρεί την ριλική παρέκταση (*nasale Erweiterung*) ως μια ‘εξακολουθητική-εντατικοποιητική’ τροποποίηση της σημασίας (σ. 198). Μ’ αυτόν τον τρόπο θα λέγαμε ότι πρόκειται για τις παρεκτάσεις δύο ριζών με δύο διαφορετικά σχηματιστικά και θα άξιζε ίσως να γίνει πιο αναλυτική σημασιολογική και μορφολογική ανάλυση του ρόλου των προσθηκών. Και ο Beck δεν αμφισβητεί την ερμηνεία του *Wand*, ενώ αναφορικά με το **uik-* προτείνει κυκλικό οικιστικό σχήμα: στο κέντρο θα στεκόταν η οικία του αρχηγού και γύρω της αυτές των υποτελών. Αρχικά, κατά την γνώμη του, σε κάθε περίπτωση θα επρόκειτο απλά για σπηνές ως κατοικίες νομαδικών πληθυσμών (1999: 58). Ο Kpobloch δεν εξετάζει τη σύνδεση με τα ανωτέρω του ρήματος *εἶκω* (*Fei-kw*) με τη σημασία «οπισθοχωρώ, γυρίζω, τρέπομαι σε φυγή, αφήνω (πίσω)» και τη σημασιολογική βάση που θα ήταν το *ασφαλές σημείο στο οποίο επιστρέφω* ύστερα από εκστρατείες ή οποιαδήποτε άλλη δραστηριότητα. Αν ευσταθεί κάτι τέτοιο, θα διαπιστώναμε ένα ρήμα **weik-* σε σχέση με το *ασφαλές, οχυρωμένο σημείο *woik-*. Οι Jucquois & Devlamminck (1977: 72) αποδίδουν τη σύνδεση στον Szemerényi (1971: 666). Όμως ήδη ο Mayrhofer (KEWA Lief. 20, 1968: 204-205) εξετάζει την περίπτωση. Αναφέρει τη λέξη στο λήμμα *nijáte* «κυματίζω, σπώνομαι» (για κύμα), «κινούμαι γρήγορα» κτλ. (σ. 204) και ο σημασιολογικός κρίκος θα ήταν το «υποχωρώ βίαια» (ως κύμα, ύστερα από παρομοίως βίαιη εξόρμηση προς τα εμπρός, βλ. σ. 205). Ο Szemerényi συνδέει το *εἶκω* με το σανσκριτικό *nísáti* «φτάνω, εισέρχομαι, εγκαθίσταμαι», παρατηρεί ότι η παλαιά σημασία επιζεί στο ρήμα *παρείκει* και προσθέτει ότι η αρχική σημασία του *ἐπι(Φ)εικτός* ήταν «απρόσιτος» (σ. 667)¹³. Προσθέτουμε την ερώτηση: αν προκύψει τελικά ότι δεν υπάρχει ‘εργολογική ετυμολογία’, μήπως, αντίθετα, ένα *double entendre* μπορεί να έπαυξε κάποιο λειτουργικό ρόλο;

Οι σχέσεις «μέσα» και «έξω» (*domi – foris, peregre, οἶκοι - θύραζε*) είναι γενικότερα σημαντικές. Το «έξω» εκφράζεται στα ελληνικά και στα λατινικά με την έννοια «θύρα» (Benveniste 1969: 311). Τα *θύρα* και *foris* έχουν κοινή προέλευση με πολυάριθμες αντιστοιχίες και σε διάφορες ΙΕ γλώσσες και ανάγονται στο **dhwer-* (σε συνεσταλμένη βαθμίδα **dhur-*), κοινό δε χαρακτηριστικό τους είναι η παράλληλη *επιρρηματική* χρήση. Ο Benveniste εφιστά την προσοχή επίσης στο γεγονός ότι το σημείο αναφοράς είναι το «μέσα»: το *έξω* αρχίζει με το πέρασμα από τις θύρες – πράγμα που υπογραμμίζει τη σημασία του *οίκου* ως κοινωνικού φαινομένου – και κάτι τέτοιο ενισχύεται και από σχετικό τελετουργικό και μυθολογικό παράγοντα (αυτ. σσ. 312-313). Ενώ ο Benveniste (σ. 312) αδυνατεί να παράσχει ετυμολογική εξήγηση για τη ρίζα **dhwer-*, ο Kpobloch, αφού πρότεινε την τεχνοτροπία του πλέγματος επίσης για το *κατώφλι* (1980: 192-195), περνά, στο τελευταίο κεφάλαιο, στην *θύρα* της τετράγων-

13. Οι πηγές που χρησιμοποίησα δεν αναφέρουν το *Ετυμολογικόν Μέγα*. Και όμως στο λ. *οἶκος* διαβάζουμε: «Παρά τὸ εἶκω, τὸ ὑποχωρῶ»!

νης οικίας (σσ. 198-200). Σήμερα, για το θύρα αποκαθίσταται *dhuḡr (γεν. *dhuḡros) και προστίθεται το παράγωγο *dhuḡrom («αυλή») που συνεχίζεται στα Αρχαία Ινδικά, στα Ρωσικά, και επίσης στο λατινικό *forum* (Della Volpe & Mallory 1997). Οι ίδιοι ανάγουν τη ρίζα στο ΠΙΕ επίπεδο. Παρατηρήσεις των Lühr, Polomé και Steuer (στους Beck & Steuer 1997) συμπληρώνουν καιρία τις πληροφορίες του Benveniste αναφορικά με τον ρόλο του «μέσα» και του «έξω» και υπογραμμίζουν, πιστεύω, τη σημασία των όρων 'οικογένεια' και 'οικογενής' που αναφέρθηκαν εισαγωγικά. Θα προσέθετα ότι οι Schrader & Nehring αναφέρουν παραδείγματα (II 557) που αποδεικνύουν ότι συχνά και οι θύρες κατασκευάζονταν με την *πλεκτή τεχντροπία*.

Η έρευνά μας για την 'οικολογία' – φθάνοντας στην γλωσσολογική-φιλολογική *οικο-λογία* – θα πρέπει ίσως να συνοψισθεί στα εξής: η ιστορική-σημασιολογική λειτουργία της αρχαίας ελληνικής λέξης *οἶκος* δικαιολογεί πλήρως την επιλογή και την ερμηνεία που της δίνει ο Haeckel ("Haushalt der Natur") αλλά και την πρόταση του ίδιου για τον όρο *οικολογία*, ο οποίος, στην εποχή μας, εξελίχθηκε σε τρόπο ζωής και σε ιδεολογία. Ως προς την ιστορική γλωσσολογία, παρατηρούμε ότι η συγκριτική ανάλυση του *οἶκος* μας οδηγεί στην παλαιά τεχντροπία του *πλέγματος* ως τρόπου κατασκευής κατοικιών.

Ανδρέας Α. Κατόνης (Katona)
Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
email: akatonis@itl.auth.gr

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Adams, D. Q. 1997: "Wind²". *EIEC* 644.
Adams, D. Q., Barber, E. J. W. & Salmons, J. 1997: "Textile preparation". *EIEC* 569-574.
Adams, D. Q. & Mallory, J. P. 1997: "Wine". *EIEC* 644-646.
Bartoněk, A. 2003: *Handbuch des mykenischen Griechisch*. Heidelberg: Winter.
Beck, H. 1999: "Haus (Sprachliches. a. Indoeurop.)". Στο J. von Hoops (εκδ.), *Reallexikon der germanischen Altertumskunde* 14, 57-59.
Beck, H. & Steuer, H. (εκδ.) 1997: *Haus und Hof in ur- und frühgeschichtlicher Zeit*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
Benveniste, E. 1969: *Le vocabulaire des institutions indo-européennes. 1. Economie, parenté, société*. Paris: Minuit.
Benveniste, E. 1984: *Origines de la formation des noms en indo-européen*. Paris: Librairie d'Amérique et d'Orient Adrien Maisonneuve.
Bonfante, P. 1963: *Corso di diritto Romano*. Milano: Dott. A. Giuffrè.
Buttler, W. 1938: *Der Donauländische und der Westische Kulturkreis der Jüngerer Steinzeit*. Berlin, Leipzig: Walter de Gruyter.

- Cavazza, F. 2001: *Lezioni di indoeuropeistica con particolare riguardo alle lingue classiche (sanscrito, greco, latino, gotico)* I. Pisa: Edizioni ETS.
- Chantraine, P. 1933: *La formation des noms en grec ancien*. Paris: Librairie Ancienne Honoré Champion.
- DELG: Chantraine, P. 1968-1980: *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*. Paris: Éditions Klincksieck.
- Della Volpe, A. & Adams, D. Q. 1997: Village. *EIEC* 622.
- Della Volpe, A., Adams, D. Q. & Mallory, J. P. 1997: House. *EIEC* 281-284.
- Della Volpe, A. & Mallory, J. P. 1997: Door. *EIEC* 168-169.
- EIEC: Mallory, J. P. & Adams, D. Q. 1997: *Encyclopedia of Indo-European Culture*. London, Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers.
- GEW: Frisk, H. 1973: *Griechisches etymologisches Wörterbuch* I-III. Heidelberg: Carl Winter.
- Haeckel, E. 1866: *Generelle Morphologie der Organismen*. I-II. Berlin: Verlag von Georg Reimer.
- Hirt, H. 1912: *Handbuch der griechischen Laut- und Formenlehre*. Heidelberg: Winter.
- Huld, M. E. & Mallory, J. P. 1997: “Family”. *EIEC* 192-193.
- IEL: Bright, W. 1992: *International Encyclopedia of Linguistics* I-IV. New York, Oxford: Oxford University Press.
- IEW: Pokorny, J. I: 1959, II: 1969: *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Bern, München: Francke.
- Jucquois, G. & Devlamminck, B. 1977: *Compléments aux dictionnaires étymologiques du grec ancien (A-K)*. Louvain: Peeters.
- KEWA: Mayrhofer, M. 1953: *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch des Altindischen*. Heidelberg: Carl Winter.
- Knobloch, J. 1980: “Ergologische Etymologien zum Wortschatz des indogermanischen Hausbaus”. *Sprachwissenschaft* 5, 172-200.
- Koerner, K. (εκδ.) 1983: *Linguistics and Evolutionary Theory*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Lehmann, W. P. 1993: *Theoretical Bases of Indo-European Linguistics*. London, New York: Routledge.
- LEW: *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: Carl Winter. Vierte u. fünfte Auflage, I-III, 1965-1972.
- LSJ: Liddell, H. G., Scott, R. & Jones, H. S. 1968 [1977]: *A Greek-English Lexicon*. Oxford: Clarendon Press.
- Mallory, J. P. 1997a: “Social Organization”. *EIEC* 530-532.
- Mallory, J. P. 1997b: “Linear Ware Culture”. *EIEC* 354-355.
- Meier-Brügger, M. (σε συνεργασία με τους M. Fritz & M. Mayrhofer) 2003: *Indo-European Linguistics*. Μετάφραση C. Gertmenian. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Miller, D. A. 1997: “Warriors”. *EIEC* 631-636.

- Μπαμπινιώτης, Γ. 1985: *Ιστορική γραμματική της Αρχαίας Ελληνικής γλώσσας. I: Φωνολογία*. Αθήνα.
- Μπαμπινιώτης, Γ. 2002²: *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.
- Nussbaum, A. J. 1998: *Two Studies in Greek and Homeric Linguistics*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Nussbaum, A. J. 2004: *Aspects of Indo-European Nominal Morphology*. Σειρά μαθημάτων στα πλαίσια του IESS στο Freie Universität του Βερολίνου (30.8.04 - 10.10.04).
- Orrieux, C. & Schmitt Pantel, P. 1995: *Histoire grecque*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Papanastassiou, G. C. 1994: *Compléments au dictionnaire étymologique du Grec Ancien de Pierre Chantraine (Α-Ω)*. Thessalonique: Éditions Magia.
- Polomé, E. C. 1997: "Indo-European Religion". Στο H. H. Hock (εκδ.), *Historical, Indo-European and Lexicographical Studies*. Berlin: Mouton de Gruyter, 129-145.
- Polomé, E. C. & Mallory, J. P. 1997: "Leader". *EIEC* 348.
- Schmidt, M. 1993: "οἶκος". *LfgE* 13. Lief. 565-575.
- Schrader O. & Nehring, A. 1917-1923: *Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde* I-II. Berlin, Leipzig: W. de Gruyter.
- Schwyzler, E. 1939: *Griechische Grammatik* I. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung.
- Sihler, A. L. 1995: *New Comparative Grammar of Greek and Latin*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Szemerényi, O. 1971: "Βιβλιοκρισία για το Pierre Chantraine, DELG". *Gnomon* 43, 641-675.